

OROSZ LÁSZLÓ: A MAGYAR VERSTANI ESZMÉLKEDÉS KEZDETEI

Bp. 1980. Akadémiai K. 154 l. (Irodalomtörténeti füzetek 97.)

„A felvilágosodás korával kezdődő mintegy fél évszázad verstani irodalmának gazdagsága” (11) tárul eléink ebben a tömören, hitelesen és világosan fogalmazott kis kötetben. Szerintem még fontosabb és átfogóbb jelentőségű téma ez, mint a szerény címből gondolhatnánk. Valójában nem az „eszmélkedés kezdetei”-ről van itt szó, hanem verstanunk történetének egyik legkiemelkedőbb korszakáról, melynek lendülete, gondolati telítettsége csak a jó másfél századdal későbbi *Horváth-Vargyas, Szabédi-féle* vitákéhoz mérhető.

Igaz, hogy könyvszétileg kimutatható verstani szakirodalmunk 1760 előtt alig-alig létezett. Ez azonban nem jelenti az „eszmélkedés”, a többé-kevésbé igényes elméleti érdeklődés hiányát. Bizonyos formák, metrikai hagyományok tudatos alkalmazásában, fordítói törekvésekben, egyes fogalmak (mint pl. *vers, ritmus, magyar versek, magyar ritmusok*) értelmezésében szinte a középkortól kezdve nyomon követhetjük a versújítás hirtelen kitágult látókörének történeti előzményeit. Egyetlen példa: *Sylvester János* már 1541-ben nem kis nemzeti büszkeséggel állapítja meg, hogy „a görög és a latin mintájára magyar nyelven mindenféle verset” lehet írni. (*L. Balázs János: S. J. és kora.* Bp. 1958, 294. l.)

A könyvben érintett írások néhány kiemelkedő darabja a közelmúltban jelent meg ismét, különféle célú és tartalmú kötetekben (*Pennaháborúk*, Szépirodalmi K. 1980; *Virág Benedek Válogatott művei*, Szépirodalmi K. 1980; *Csokonai*, ill. *Kazinczy* munkái a *Magyar Remektróka*-ban stb.). Orosz László ezeket még nem használhatta: néha alig hozzáférhető régi kiadásokhoz kellett fordulnia. Szakirodalmi forrásként sem található sokkal többet, mint *Négyesy László* két – csak részben azonos témájú – hajdani könyvét. Részben – mondom –, mert *A magyar verselmélet kritikai története* (1888) csak az ún. „magyar” versre vonatkozik, így *Fogarasi* (1843) előtti anyaga ugyancsak szegényes. A *mértékes magyar verselés története* (1892) pedig elsősorban a *költészet* gyakorlatát követi figyelemmel, elvi állásfoglalásokkal csak közvetve (és csak aktív költők esetében) foglalkozik. Ebből a szemléleti különbségből (és persze Orosz László filológiai alaposágából is) következik, hogy a *Négyesy*nél tárgyalt szerzők mellett itt más nevek is felbukkannak az iskolai versgyakorlatokat szorgalmazó *Losontzi István, Szenthe Pál, Bukovecz*

István és Papp Ignác; a verselés esztétikumáról elmélkedő *Kármán József*; az őt követő, rendszerező hajlamú *Teleki László*; a *Kazinczy* táborával verstani kérdésekben is összetűző *Somogyi Gedeon* vagy éppen a zongoratanár *Gáti István* és az irodalomtörténész *Pápay Sámuel*.

Szerzőnk jó érzékkel válogatta ki a mai olvasót is érdeklő, bemutatásra méltó nézeteket, elméleteket. Nem riadt vissza a korra oly jellemző nyelviszeti csetepaték mértéktartó ismertetésétől sem, de joggal mellőzte pl. a „prozódiai harc” szócséplésbe fulladó részleteit. A könyv külön értéke a korabeli hírlapok, folyóiratok verstani tanulmányainak, cikkeinek feldolgozása.

A terjedelmi arányokról persze lehetne vitatkozni. Nem biztos, hogy a *Mondolat* szülőatyjának veszprémi kiadványa megérdemelte a maga ötödfél oldalnyi méltatását (124–129). Helyeslem viszont a maguk idejében hatástalan (mert pl. kéziratban maradt), de tudománytörténeti szempontból értékes munkák fokozott megbecsülését (pl. *Kalmár György, Révai Miklós, Földi János* esetében).

Az adott keretek között *többet* nemigen kívánhatunk. Más kérdés, hogy a feldolgozás *szempontrendszere* – mely már a tartalomjegyzékből is kirajzolódik – lehetne valamivel következetesebb, hozhatna több fogalmi, szemléleti újdonságot. Az egyes fejezeteket így *különbé* logikai szálak tartják össze (hol témakörök, hol szerzők, hol időszakok szerint). Kár, hogy a befejezésben vázolt „fő irányvonalak” (144) a tárgyalás során nem vagy alig érzékelhetők. Hiányolhatjuk a hazai „eszmélkedést” erősen befolyásoló *külföldi szakmunkák* tüzetesebb számbavételét is.

Szerencsére a részletek, a tudatos kiemelések így is sok figyelemre méltó értelmezést, mai vonatkozást kínálnak. A korabeli nézetek egyik pólusa *nyelviszeti*, a másik *esztétikai* jellegű. A „tudós csodabogár” *Kalmár György* és a tudatunkban nem egészen indokoltan egybekapcsolt „klasszikus triász” (*Baróti Szabó, Révai, Rájnis*) magán- és mássalhangzókkal, nyelvjárási sajátosságokkal, helyesírási és kiejtési szabályokkal vesződik. *Földi* szerint „a versírásnak fundamentuma minden nyelvben a nyelvkönyv” (48). *Kármán* és követői viszont a fogalmilag meghatározhatatlan „poézist” tisztelik igazán, *Berzsenyi* pedig egyenesen ízlésfejlesztő céllal fejt ki elméletét a „poétai harmonistiká”-ról.

A magyar vers eredetét (rég, szabad sorú énekversünket) Révai Miklós (Földit is megelőzve) bibliai összefüggésben említi (25). A rimes verset Kazinczy szerint (89) „a napkeletiektől vevénk” (török példát említ), Vályi Nagy Ferenc szerint viszont „klastromi és arabs izlés” nyomán alakítottuk ki (109). Az énekelt, lírai versformákat (carmen) Pálóczi Horváth Ádám (57) külön választotta a beszélt, epikai jellegűektől (oratio). A magyar hangsúly versbeli szerepéről is sejtethet valamit (Szenci Molnár nyelvtana óta kérdésessé vált az „accentus” hazai értelmezése), de a fogalomtisztázás első mozzanata Batsányi nevéhez kötődik (59, 117).

Meglepő időszerűséget tulajdoníthatunk Vályi Nagy Ferenc egy Kazinczyhoz írott levelének (110–111). A tudós pataki professzor és ódaköltő kitűnő ösztönnel vette észre az egyes beszédhangok, hangkapcsolatok és fonetikai jegyek (pl. zöngesség, zár- vagy résképzés, hangzóság) ritmusárnyaló szerepét. A „titok”, melyet keresett, ma már hozzáférhető, műszeres mérésekkel vizsgálható és igazolható (vö. MTA I. OK 1978. 3. 211–245).

Igen tanulságos annak megfigyelése is, ki hol húzta meg a határt (idestova 200 éve) a „még vers” és a „már nem vers” között. Rájnás (1781) szerint az ókori Pindaros „olyan elegyes versekkel élt, amelyeket némelyek verseknek se tartottak” (29). A rímtelen drámai jambus kapcsán Kazinczy „jambus liberrimus”-t, „pseudo-jambus”-t (89), Berzsenyi és Somogyi Gedeon „szabad jambust” emleget (127, 130). Ungvárnemeti Tóth László „pindaroszi himnuszairól” pedig Kazinczy így nyilatkozott: „nem értem, mi teszi némely sorát verssé” (112). Íme, a kor szabadvers-problémája.

Orosz László kerüli a szélsőséges, kiélezett állásfoglalásokat, nem bonyolódik mai vitás kérdésekbe. Néhol azonban akaratlanul is nézeteket, fogalmakat ütköztet. Így pl. koriambus-értelmezése (Arany tizenkettőseire vonatkoztatva)

erősen vitatható (61). A „megmértékelés” ügyében sokkal találóbb és rugalmasabb Babits metrikai magyarázata (Irodalmi problémák, 1917, 278–280).

Némi fogalomzavart érzékelek a „szóhangsúly” kapcsán is. Kölcsénynek „a germániai szavakra” vonatkoztatott „accent”-ja valóban ezt jelenti (137). A magyar nyomatékozásnak azonban sem hangtani rendje, sem nyelvi szerepe nem azonos a németével. Kazinczy – ha valóban németes szóhangsúlyt sejtett a magyarban – igen csak tévedett (94). Ez természetesen nem érinti a „bimetrikus értelmezés” feltételezhető, halvány valószínűségét (uo.).

Kazinczy „nyugatosító” szerepével kapcsolatban nem érzem helyénvalónak Németh László aligha tárgyilagos meghatározását (86). A „kardos keresztvíz” koncepciója (87) – kritika nélkül idézve – ellentétben áll a könyv adatközlő jelle gével, tartózkodó hangvételével. Kazinczy nézeteinek taglalása – szerencsére – már mentes ettől az elfoglaltságtól, bár a Berzsenyi – Kölcsény-vita lezárásába is vegyül némi jambus-ellenes felhang (140).

Egy elírást (vagy talán csak sajtóhibát) is hadd tegyek szóvá: Verseghy az Ányos-féle „Szomorú tsillagzat...” első fél sorában természetesen nem egy, hanem két „rövid sillabát” érzékelt (74; I. az 1972-es szolnoki hasonmás-kiadás XIII. lapján!).

Csaknem száz éve (a Négyesyé óta) Orosz László könyve az első, kifejezetten *verstan-történeti* szakmunka. A nagyobb igényű – és terjedelmű – ,egységes szemléleti rendszerre alapozott kritikai feldolgozást nem helyettesítheti ugyan, a versújító csatározások tényeit és irányait illetően azonban könnyen kezelhető, megbízható és hasznos eligazításul szolgál. Tudománytörténetünknek minél több hasonló témájú és színvonalú, más korszakokat is felölelő munkára lenne szüksége.

Kecskés András

*

Háló. Válogatás Heltai Gáspár műveiből. Sajtó alá rendezte és a szövegeket gondozta Kőszeghy Péter, Bp. 1979. Magvető K. 493 l. (Magyar Találkozó)

Az időközben címében is megnevesedett sorozat *Háló* címmel közöl válogatást Heltai Gáspár életművéből. A címadás indokolt, hiszen ezt az írást teljes terjedelmében olvashatjuk, s a további Heltai munkákból „kóstolót” kapunk. A

Háló teljes újraközlése aligha szorul indokolásra, s az egyéb művek (*Dialogus, Száz fabula, Krónika*) kiválasztásában az utószóban megadott méltánylandó szempontok mellett nyilvánvalóan érvényesültek Kőszeghy Péter további egyéni szempontjai is. (Ez utóbbi esetekben talán nem ártott volna feltüntetni mind a címek alatt, mind a tartalomjegyzékben, hogy részletekről van szó.)

A válogatás persze olvasat is. Így a *Dialogus* esetében a célbavett „legszelebb nagyközönség”

talán túlságosan is világi szöveget kap azáltal, hogy Kőszeghy Péter megkíméli őt a teológiai fejtegetésektől. Egyébként jól simulnak egymáshoz a *Dialógus* és a *Krónika* kiemelt részletei, s ügyesen adott a sajtóalá rendező egy-egy mutatványt a fabuláskönyv különböző típusaiból is. Vitatható megoldást csak egy-két esetben találtam: a 38. oldalon a „Nem használ a név semmit, a jóságos fi(r)fiu nélkül” mondatnak csak az egyik felét kapjuk az egyébként folyamatos szövegben. A 41. és a 48. oldalon pedig csupán egy-egy mondatot hagy el Kőszeghy: „Ahol pedig az ő kéncs(e)k, ott vagyon az ő szövek is”, illetve „Annak felőtte vaddá és béketelené teszi, hogy senki véle össze nem fér”. Míg szintén a 48. illetve a 49. lapon csupán a bibliai helyre való hivatkozástól tekint el.

A kiadvány céljának megfelelően, mai helyesírásra átírva adja a szövegeket. Azokon a helyeken, ahol Heltai keveri a zöngés és zöngétlen mássalhangzókat, illetve eltéveszti a tárgyastárgyatlan ragozást, Kőszeghy belejavít a kötetbe. Egyébként – különösen a *Háló* esetében – példamutatón pontos a szövegközlés. A Heltai nyomtatványok sem túlzottan következtetések a központozás tekintetében, ezért a szövegbenyúlás indokolható lehet. Az utószóban talán azonban erről is szólni kellett volna, valamint arról – „népszerű” könyv esetében ez sem felesleges –, hogy az eredeti művekben a párbeszédnek nincsenek betördelve. Az eredetihez a bekezdések alkalmazásával is rigorózan ragaszkodó *Háló* esetében sem problémátlan ugyanakkor, hogy csupán „esetenként” tartja meg a nagybetűhasználatot, s így egy másfajta esetlegességet hoz létre. S bár a hispán alak téves etimologizáláson alapszik, talán mégsem volt szerencsés *ispánra* váltani.

Mint mondtam, a kiadvány gerincét alkotó Hálót szinte hibátlan kiadásban kapjuk, a további szövegekben azonban találhatunk egy-két hibát. Így a *Dialógus*ban Antal első megszólalásában kimarad a „de no stan, mint én látom beteges vagy, mert szíved azt mutatja . . .” rész, második megszólalásában pedig „mi dologod” szerepel „mi dolog” helyett. (13.) Derék Antalunk „Valahol egy magabíró . . .” kezdetű beszédéből is kimaradt egy mondat: „Ezt kedig az ő fő ellen-séget, a bort és az önne testét nem gyűlölök, nem kergetik, nem büntetik, hanem még hizelkednek néki, untolan töltik és terölgetik.” (22.) További esetek: Antal „Nám mondám: csüfolják . . .” kezdetű eszmefuttatásából hiányzik a „Mi is ismerjük azt a papot kit te beszélés” mondat (30.); a hetvenegyedik fabulában a farkas

panaszolkodásából is elmaradt egy mondat: „Ugyan méltán esett mindez e nyomorúság énrajtam” (69.); míg a *Krónikában* Hunyadi János táborba szállásának helyét hiányosan kapjuk: „Nádorfejérvár közett” „Nádorfejérvár közett és Szendrő közett” helyett (342.), s ugyanebben a műben Szilágyi Mihály híveinek felsorolása mellől hiányzik, hogy „az erdélyi urak és nemesek az alföldiek mind.” (345.)

A kisebb félreolvasások, tévedések közül is kiemelnék egyikét fontosabbat: a nemesrend nem a „mértéktelenségnek célját” hágtá meg, hanem „mértékletességét” (36.), *A nyúlról a kék-káposztáról* írott fabula értelmezésének elején is többes szám van – „E fabulák azt jelentik” –, mivel a címbe Heltai beleszövi a rókáról és a szőlőről írottat is, a nyolcvanhatodik fabula visszatérő motívuma, hogy a férj kétszer is alszik – egyszer az idősebb máskor a fiatalabb – felesége ölében. Az eredeti „a térdén allonéc” kifejezését nyilvánvalóan tévesen „a térdén állanék”-ra írja át. A híres kilencvenkilencedik fabula „értelmé”nek első mondata nem „Ennek a fabulának semmi szükség igen hosszú értelmét megjegyeznünk”, hanem „Ennek a fabulának sem szükség igen hosszú értelmet megjegyeznünk.” Ezt a lát-szólag jelentéktelen tévedést azért tesszük szóvá, mert az új szövegközlést az értelem tekintetében is kitérített szerephez juttatja a méltán híres mesét, mintegy azt az asszociációt keltve, hogy a többitől eltérően itt nem tartotta szükségesnek Heltai az értelmezést. Az eredeti változat azonban a korábbi formulákra utal: „E fabulának nem szükség sok beszéddel az ő értelmét megadni” (Ld. a 62-es, 73-as és a 96-os mesét). Arról sem szabad egyébként elfeledkeznünk, hogy – mint a feltüntetett korábbi esetekben – természetesen itt is közli Heltai a szükségesnek vélt magyarázatot, sőt, ennek terjedelme egyáltalán nem mondható rövidebbnek az átlagosnál.

A kötet használatát tömör, de szakszerű jegyzetek, illetve szómagyarázatok könnyítik meg. A jegyzetelés ilyen szerteágazó anyag esetében nem könnyű feladatát felkészülten, olykor szellemesen oldja meg (pl. a Kuc Lovrente! megoldási kísérlete, cigányul: drága pénzen). Kiegészíteni valót csak ritkán találunk: az „állat” szó a szent-háromságáni terminológiában, s azon kívül is nem egyszerűen lényt jelent, hanem „lényeg”-et, a Heltai által Szapolyai Jánosnak tulajdonított szavakat: „. . . a két nagy bakot bocsátom immár össze: aki megnyerheti: megvállik” talán cél-szerűbb a törökökre és a Habsburgokra érteni, mintsem a katolicizmus és a reformáció híveire.

Praktikusan tömörek, ugyanakkor jól használhatóak a szómagyarazatok is.

A válogatott bibliográfia mellett előszót és utószót is tartalmaz a kötet, Tandori Dezső illetve Kőszeghy Péter tollából. Kőszeghy különösen elgondolkodtató határozottsággal hozza kapcsolatba a vallásos könyvekkel, a lelkipásztori gyakorlattal Heltai többek által megcsodált irodalmi értékeit. A tömör pályakép mellett biztos kézzel felvázolt értékelést kapunk a kiadványba felvett valamennyi műről. (Nyilvánvalóan előírás következménye, hogy Székely István *Világkrónikáját* históriás énekeknek nevezi.)

Tandori Dezső *Stilusteremtő polihisztorság* címet viselő előszavát pedig nem csupán a nagyközönségnek ajánlhatom, bizonyára haszonnal olvashatják a szakemberek is.

Befejezésképpen feltétlenül el kell mondanunk, hogy kitűnően illusztrált, jó képanyaggal dolgozó, izléses könyvet vehet kézbe az olvasó.

Balázs Mihály

Nemzeti Játékszíni Tudósítás. A hasonmás kiadás 16 számát felkutatta, a tanulmányt írta, jegyzetekkel és adattári függelékekkel ellátta Enyedi Sándor. Bp. 1979. Magyar Színházi Intézet, 154 l. *Egressy Gábor Válogatott cikkei (1838–1848)*. Válogatta, jegyzetelte és a tanulmányt írta Kerényi Ferenc. Bp. 1980. Magyar Színházi Intézet, 223 l. (Színház-történeti Könyvtár 10., 11.)

Két, sajtó-, művelődés- és színház-történetileg egyként fontos kiadvánnyal gyarapodtunk. Az első jóvoltából egy kizárólag színházi kérdéseknek szentelt lap újonnan előkerült számait tarthatjuk a kezünkben. A másik Egressy Gábornak kötetben még meg nem jelent cikkeit tartalmazza, amelyek nem csupán a kor színházi életébe engednek alaposabb bepillantást, hanem a liberális és a radikális tábor küzdelmeinek, színház- és irodalomszemléletének problémáiba is; illetve olyan kérdéskör elemzését teszik lehetővé, mint pl. Petőfi Sándor író-művész-elképzelésének és Egressy teoretikusan is megfogalmazott és színpadi alakításban realizált Shakespeare-felfogásának az eddig tudottnál mindenestre szervezettebben összefüggő kapcsolatrendszerét.

Ezért mindkét kiadvány nagy érdeme, hogy továbbgondolkodásra serkent. Enyedié azzal, hogy közreadott eddig lappangott értékeket (kísérő tanulmánya inkább elcsüggesztő, mint serkentő hatású), Kerényié azonban nem pusztán új

anyagával revelatív erejű, hanem finom elemzései, Egressy egy kéziratának a függelékben történt közreadásával, valamint egy színész-teoretikus radikális hajló álláspontja kialakulásának mintaszerej rekonstrukciójával is.

Mit tartalmaz tehát a két kötet?

Enyedi – Gyüre Lajos segítségével, tehát nem egész önállóan, ahogy a belső címlap feltűnteti – megtalálta az eddig töredékesen ismert, jórészt elveszettnek hitt „Nemzeti Játékszíni Tudósítás” 16 számát. Ezt a színházi, még hozzá kizárólag színházi lapot a dilettáns művészet- és színházrajongó Csáky „Theodor” szerkesztette Kassán, s az ott működő magyar színésztársulat előadásairól számolt be 1830. dec. 11-étől 1831. márc. 26-áig. A színházi lap nem az előadásokról szóló tudósítások magas színvonalával jeleskedhet, hanem avval a ténnyel, hogy létezett, hogy krónikás módjára hol részletesebben, hol szűkszavúan, hírt adott az előadásokról, néhány részletkérdésben olykor elmélyedve. Mellékesen jegyezzük meg, hogy nem ártott volna megemlíteni a következő tény: Enyeditől függetlenül, igaz, valamivel Enyedi után, ezt a lapot Berczeli Károlyné is megtalálta, az OSzK „Hungarica”-programjának keretében „felkutatta” és másolatban hazahozta.

Egressy cikkei jó ismerősként köszöntik a reformkor lapjainak ismerőit; ám így, egybe gyűjtve a tudatos, a romantikus színjátszást gondolati tartalommal elmélyíteni igyekvő, a rendező és a rendezés jelentőségét világosan látó teoretikust állítják elénk: azt, aki tudta, hogy a színpadi előadás kollektív, szívós munka eredménye; a színház nem csupán morális, hanem kiváltképpen nemzeti, továbbá a radikális eszméket népszerűsíteni képes, „hatásos” intézmény. Kerényi a cikkekhez függelékként illesztette Egressy drámabíráói véleményét Czako egy darabjáról (s így a Czako-kérdést is fölvetette), valamint Egressy 1846. júniusi és szeptemberi rendezői naplóját. A kötet remek illusztrációi között találjuk Egressy külföldi útjának dokumentumait, rajzait, megjegyzéseit színlapok hátán, továbbá Barabás Miklós két rajzának másolatát.

E kötet kísérő tanulmánya számos problémát vet föl, új keretek közé helyezi Egressy tevékenységének egy szakaszát. Jegyzetanyaga alapos, követi a kritikai kiadások szokásos módszerét, a jegyzetek helykihasználása technikailag is mintaszzerű. A 180. lapon a latin idézet forrása: Horatius (*Ars poetica* 138.), a 198. lap idézeté: Ovidius (*Ars amatoria* II/13.). Téves, hogy Gans Eduard művei nem találhatók Magyarországon. Az OSzK-ban is megvannak: *Philosophische*

Schriften. Berlin 1971. E kötet 235–287. lapján Kerényi meglehelte volna az Egressy által is idézett szöveg német eredetijét. Enyedi kötetében az érték a *Nemzeti Játékszíni Tudóstás* 16 száma. Az viszont páratlanul nagy érték. Sajnos, a kísérő tanulmány jórészt közismert tények rögzítéséből áll. Emellett elég sok a hiba benne. Mindjárt az elején: nem beszélhetünk pl. „általános európai forradalmi mozgalomról” 1830-ról szólva; Kelet-Európában nem mindenütt a liberális nemesség a vezető erő ekkor (a szlovákoknál, a szlovéneknél, a szerbeknél például nem); egy sajtóörténeti munkától elvárható, hogy a Felső Magyar Országai Minerva címét helyesen írja le (84. lap). Miért idézi Katona Józsefet annak Válogatott Műveiből? (1953 óta nem volt más, jobb Katona-kiadás?). Stendhálnak nem Bayle, hanem Beyle volt a neve. Kisfaludy Károly színművének címe többféleképpen kerül elő: A' Tatárok Magyar országban (3. lap, hasonmás szövege), Enyedi rosszul helyesbít a 142. lapon Tatárok Magyarországon-ra. A 151. lapon nyilván elírás Kemény *Zsigmond Simon* helyett; viszont nem helyesbíti Kisfaludy *A két betegjét A betegekre*. Általában, ha a színlapokon (melyeket megnézt a műsor dokumentálásához) nem találta a szerző vagy a fordító keresztnevét, vagy nem találta meg a szerzőt vagy a fordítót, akkor nem közli. Nem közli továbbá az eredeti címet sem. Pedig Solt Andor, Staud Géza, Kerényi Ferenc (vagy korábbi kutatási eredményekre utalva), Pukánszky-né, illetve Bayer József és mások írásai nyomán ez nem ütközött volna különösebb nehézségekbe. Enyedi a hasonmásban közölt lap szövegéhez nem ad jegyzeteket, csak a saját tanulmányához; így kitér lényeges kérdések tárgyalása elől. Csak az egykorú véleményeket sorakoztatja föl a Kotzebue-kérdésben (103–104.), a színdarabok magyarításának problémáját a színházi lap is fölveti már (62–63.), Enyedinék erről az esztétikailag-elméletileg fontos kérdéstről nincs lényeges mondanivalója. Nem tudjuk pontosan, mit értünk az alábbi kitétel: 1830-ban „A hivatalnoki apparátus útvesszőiben megbukott lapalapítási kísérletek sorozata (!) jelzi a nehézségeket”? Milyen tervezett lapokra gondolt Enyedi? Épp 1830-ban! Talán Rummy Károly György és Szeder Fábrián közösen tervezett, és már a tervezeténél elakadt Polyhymniájára? Hogyan kerülnek egy mondatba, mint a polgárosodás és a magyárosodás egyneműnek vélt tünetei; „a magyar nyelvű hírlapok, divatlapok számának a szaporodása, a könyvkiadás fellendülése, a Magyar Tudós Társaság megalakulása”? Itt az 1820-as évek az 1830-

as–40-es évekkel vannak összemossa! (92–93.) Nem hiszem, hogy tudományos kiadványban elfogadható az alábbi kitétel: „De később (mikor később? F. I.), amikor már vannak színikritikai hagyományok, a színikritikus akkor sem lesz a mennyországba vezető út kikövezője a színész szemében . . .”. (113.) Nem valószínű, hogy eképpen kell-e a *Nemzeti Játékszíni Tudóstás* jelentőségét summázni. „A lap e reformkorban bekövetkezett polgárisodásnak (!), a megpezsztülő magyar nyelvű szellemi életünknek egyik korai előfutára volt” (127.). 1830-ban legalább is elkezdődik – egyes történészek szerint – a reformkor, mások szerint az 1825-ös országgyűléssel. Hogy bekövetkezett-e a reformkorban a *polgárisodás*, azt nem merném praeteritum perfectum-ban mondani. Hogy *korai* előfutár volt-e a NJT, erről sem vagyok meggyőződve.

A két kiadvány – mindezek ellenére – nyereség. Szigorúbb lektorálás a jövőben azonban még „nyereségesebbé” teheti a Magyar Színházi Intézet jeles vállalkozását.

Fried István

Justh Zsigmond naplója és levelei. Válogatta, sajtó alá rendezte és az utószót írta Kozocsa Sándor. Bp. 1977. Szépirodalmi K. 794 l. + 32 t. (Műhely)

Justh Zsigmond naplójának újabb kiadása és leveleinek megjelentetése azt mutatja, hogy néhanapján az irodalom különcei iránt is fel-fellobban az utókor érdeklődése.

Justh Zsigmond hagyatékát Halász Gábor rendezte először sajtó alá. A *Nyugat*-ban viszont már két évvel a könyv megjelenése előtt, 1939 júliusában közzétette a *Hazai napló* nem egy részletét. Az irodalmi köztudat mindezek ellenére is alig jutott még túl a *Fuimuson*. A *homme de lettres* – „tanulmányainak” többszöri kiadása ellenére – is éppen csak hogy ismert, a publicista és az irodalomszervező Justhot viszont Elek László, valamint Pór Péter alapvetése (Elek László: *Justh Zsigmond*; Pór Péter: *Konzervatív reformtörékvések a századforduló irodalmában. Justh Zsigmond és Czöbel Minka népiessége*) óta és dacára is hallgatás veszi körül. Indokolt tehát, hogy Kozocsa Sándor szerkesztésében, a Szépirodalmi Könyvkiadó kiadásában, ismételtelen könyvpiacra kerülhetett Justh Zsigmond 1888-as *Párizsi . . .*, valamint a következő évből származó *Hazai napló*-ja, s közkinccsé válhatott szerzteágazó levelezé-

sének fennmaradt töredéke. Remélhetően nem csupán azt jelenti majd, hogy általa hozzáférhetőbbé válik az az értékes századvégi írásmű, hanem azt is – ami legalább annyira fontos, ha ugyan nem előbbre való –, hogy új vonással is gazdagítja egyoldalú, következőképp meglehetősen szegényes Justh-portrékat. Ezt – már csak a naplók korábbi ismerete miatt is – mindenekelőtt a Kozocsa gyűjtőmunkájának eredményeként közzétett, töredékeiben is igen gazdag levelezésanyag teszi lehetővé.

Kozocsa – egy, a Szabolcs-Szatmár megyei Levéltárban őrzött eredeti levél tanúsága szerint – már 1941. augusztus 27-én arról tájékoztatta Czóbel Minkát, hogy 41 karácsonyára tervezi könyve megjelenítését. Nem rajta múlt, hogy harminchat évet várt vele, de végül is egy igényes és színvonalas könyvet kapott kézhez az olvasó.

A naplók alapján illusztris névsor állítható össze. Munkácsy, Jókai, Feszty Árpád, Taine, Huysmans, Haraucort, Sarah Bernhardt, Jablonska hercegné, Comtesse Diane, Antokolszkij, Bourget és mások intimítása szerepel benne. Helyesen állapítja meg Kozocsa: „Nem is egy regény nyersanyaga zsúfolódott Justh gyakran sietős, zaklatott feljegyzéseibe, kifinomult, analitikus portrék, csipős nyelvű karikatúrák, bálók és furcsa, bohém éjszakák festői s egyszerűs mind kritikus megjelenítése, spleenes hangulatok bágyadt árnyfoltjai, s mindeközben egy jellegzetes századvégi világpolgár idegzetének, látásmójiának lenyomata, az önportré, ami e lapokon az író szándéka nélkül is megszületett”. Nincs okunk állítani a naplók Halász Gábor, Szalatnai Rezső, Elek László, Diószegi András és Kozocsa Sándor által megvont mérlegén. A fáradhatatlan irodalom-szervező munkássága viszont – Elek László monográfiáját leszámítva – mind ez ideig nem kapott kellő publicitást. Ebben a Kozocsa által összeállított könyvben jelentek meg első alkalommal a Justh sokoldalúságára fényt vető levelek. Irodalomtörténetünknek egy eléggé elhanyagolt, de érdekes fejezetét idézik ezek a dokumentumok.

Többek között Aggházy Károly, Bródy Sándor, Czóbel István, Feszty Árpád, Gozsdu Elek, sőt Kiss József, Reviczky Gyula és maga Vajda János is szerepel ugyan a címzettek listáján, de a több mint huszonöt megszólított között vitathatatlanul Czóbel Minka áll az első helyen. A levelek egyharmada szól neki. A Szabolcs-Szatmár megyei Levéltár tekintélyes Czóbel-gyűjteménye őriz Justh 1893. április végi anarcsi látoga-

tásáról egy, az ismertetett könyv 205., 207. és 208. sorszámú leveleihez kapcsolódó írást. Ez önmagában azonban pusztán arra elégséges, hogy vele dokumentálhassuk a két művész közötti baráti szálak meglétét. A Kozocsa Sándor által – részben éppen Czóbel Minka közreműködésével: a hozzá írt Justh-levelek átengedésével – megjelentetett levelek e kapcsolat mélységére is fényt vetnek. A Justhtal kötött barátság Czóbel Minka hosszúra nyúlt életének egyik legnagyobb és legmélyebb nyomot hagyo élménye volt. Ha nem is köztudott, de tény, hogy Justh Zsigmond és Czóbel Minka egymásról is cikkeztek (Justh Zsigmond: Czóbel Minka = A Hét, 1892. 3. sz.; Uő.: Czóbel Minka és művei = Magyar Salon, 1893. 665–672. stb.; Czóbel Minka Justh Zsigmond Pesti Naplójáról = Békés, 1894. 41. sz. stb.). A múlt század 80–90-es éveinek fordulóján még épp csak pályakezdő költőnőt – mint arról maga Czóbel Minka sem mulasztott el egyetlen visszaemlékezésében sem írni – a Czóbel-családdal rokonságban álló Mednyánszky László festőművész ajánlására Justh vezette be az irodalomba, és ő hívta fel rá Jókai figyelmét is. Anarcon, a Czóbelek egykori fészkeben úgy tudják és mind a mai napig azt tartják, hogy Justh Zsigmondnak – akaratán kívül is – része volt abban, hogy az iránta titkon gyengéd érzéseket tápláló Czóbel Minka pártában maradt.

A kötetről megjelent kritikák utaltak már a könyv fogyatékoságaira. Végezetül én is néhány sajtóhibát és tévedést teszek szövé. A *Justh Zsigmond naplója és levelei*-nek két kiigazításra szoruló elírása a 751. oldalon fordul elő: a jegyzetekben Kozocsa pontatlanul hivatkozik Pór Péter művére. Néhány sorral lejjebb pedig Czóbel István halálának dátuma helyett elégedett meg egy pusztá kérdőjellel. A Szabolcs-Szatmár megyei Levéltárban levő nemzedékrendi tábla szerint Czóbel István gazdasági szakíró, a *Die Genesis unserer Kultur* című történetfilozófiai mű szerzője 1932-ben hunyt el. A 253. számú levélben említett Huszár bárónőről is kideríthető lett volna, hogy nem a fent nevezett Czóbel István felesége volt. Huszár bárónő Emma, a harmadik Czóbel-gyermek. Czóbel István húga és Minka nővére: Huszár Imréné. Czóbel István neje Mednyánszky Margit volt.

Justh gazdag öröksége és Kozocsa – a kisebb pontatlanságok ellenére – igényes filológiai munkája részolgal figyelmünkre.

Tidrenczel Sándor

Schöpflin Aladár: Móríc Zsigmondról. Bp. 1979. Szépirodalmi K. 312 l.

Schöpflin Aladár és Móríc Zsigmond 1900-ban ismerte meg egymást. Egy alkalommal a pályakezdő író valamiféle megbízatással felkereste a *Vasárnapi Újság* szerkesztőségét, ahol találkozott a „magas, fekete bajszos” segédszerkesztővel, akivel attól kezdődően szoros barátsága alakult ki. Schöpflin mint a *Vasárnapi Újság* kritikai rovatának vezetője, ügyelt arra, hogy a lap rendszeresen figyelje és értelmezze az irodalom jelenségeit.

Ekként nem véletlen, hogy Móríc Zsigmondról első sikeres jelentkezésétől élete végéig írt kritikákat, elemző tanulmányt, esszét. Függetlenül attól, hogy a lapjára konzervatív szemlélet volt a jellemző, Schöpflin mindig érezhető örömmel üdvözölte az újat, a változást a literatúrában. Mindezt csak alapos, távlatokat felmérő irodalomtörténeti jártassággal tehetette. Ezért látjuk azt *Móríc Zsigmondról* címmel összefűzött írásában, hogy ahol lehetséges, ott ott vázolja az irodalomtörténeti előzményeket, a korábbi állapotot. Schöpflin így *folymatban* gondolkodott, tekintettel arra a gazdag kapcsolatrendszerre, amibe egy-egy alkotás elhelyezhető. Ez a nyilvánvaló megállapítás azért igényli azt a magyarázatot, hogy a kor irodalmi térképén nagyon is tarka a kritikai kép (a klerikalizmustól a szociológiai beállítottságig, az írók lelkiségét méricskélőktől az impresszionisztikus megérzéseikig, s akkor még nem szóltunk a „hivatalos” irányvonalról). S ha ezt a sokféle kínáló szemponthoz figyelembe vesszük, akkor az, hogy Schöpflin következetesen az előzményekből elindulva igyekezett méltatni, mindenképpen magasra értékelendő. A folyamatosan nem csupán az időbeliséget érzékeltette, fontosabbnak látta az ábrázolásmód átalakulását, azoknak az eszközöknek a számbavételét, amelyek az írói egyéniségből következtek. Az természeteszerű, hogy voltak csak pillanatra érvényes summázatai, hogy a közvetlenség olykor eltakarta előle az egyes művek mélyebb értékeit.

Az író, akiről a kötet ötvenkét írása szól, melegen értékelte azt, hogy Schöpflin értő és megértő szemmel tekintett munkáira, életének pályájának alakulására. Móríc elsősorban azt vette örömmel, hogy Schöpflin irodalomtörténeti jártasságával nem „lezárt életek” magyarázatának professzora lett, hanem odaállt az újat, a mászt akarók közé, részt kért és vállalt a küzdelmekből. Így lehetett a *Nyugat* kritikusává, s ebben a minőségében az egész új magyar irodalom bírálójává.

Móríc könyveihez elsősorban az vonzotta, hogy az író érzékeny volt a változások igényére, s aszerint dolgozott. A kritikus már a *Hét krajcár* megjelenése után arról írt, hogy az „újabb irodalom”-nak kell megteremteni a magyar falu életének, lelkének művészi és igazi képét. Úgy látta, hogy a romantikus színezet még azoknál is előtűnik, akik – mint Mikszáth, Baksay Sándor – a maguk szemével nézték a falut. Ebből következően dicsérhette és emelhetette magasra Móríc teljesítményét, aki a *Hét krajcárral* „a magyar falu életének szokatlanul pontos és elfogulatlan szemlélője és művészi kezű rajzolója” (16. l.). A nóvumnak a felismerése és rögzítése nyilvánvaló. Így amikor húsz évvel később már a *Nyugatban* emlékezett meg a novelláról, nem kellett változtatni álláspontján, csak hangsúlyosabbá tenni azt. Nem lehet véletlen, hogy az utóbbi írás első bekezdésében mindjárt hét alkalommal szerepelt az „új” szó. S az sem, hogy arról meditatált, mennyire volt tudatos írói program abban, amit Móríc tett. Schöpflin úgy gondolta, hogy a kezdeteknél Móríc munkásságában több volt az intuíció, mint a határozott céltudatosság.

Azaz művész-felfogásában erőteljesen érződött a romantikus elmélet továbbélése. Ő is olyan Kolumbusznak látta az alkotót, kinek saját eszközeivel kell megteremtenie az új világot, illetve az ábrázoláshoz szükséges formát. Ez egyúttal azt is jelentette, hogy az író csak önnön mértékéhez volt mérhető, vagy leginkább ahhoz. Mórícban azt az alkotót látta, aki csak a régi által emelt gátak lerombolásával találhatott magára. A hagyományok akadályai miatt kellett „harmincadik életévéig félsikerrel, haszontalanul” (189. l.) keresnie a maga útját. Schöpflin erőteljesen kiemelte, hogy amikor az íróban tudatossá vált mindaz, amire vállalkozott, akkor ezzel már egy másik váltás lehetősége is adott volt. Főként azzal a magatartással, hogy *személyesen* akart mindent és mindenkit megismerni. A vasúti bérletjegy mindig ott volt a zsebében és ki is használta. Szeretett harmadik osztályon utazni, mert szóba állhatott kubikusokkal, paraszttal, kofaasszonyokkal s érdeklődhetett életükről. Ezek nyomán állíthatja biztossággal Schöpflin, hogy a magyar falu társadalmi tagozódását, rétegződését Móríc fedezte fel. És a meg-lévő ellentéteket is. „Ezzel indított el Móríc új parasztszemléletet, s kezdője lett a ma népnek nevezett írói mozgalomnak” – írta a *Magyar Csillag* 1942. október 1-i számában (303. l.).

Schöpflin Mórícrról szólva többször kiemelte, hogy az általa is fémjelzett irodalmi változás tár-

sadalmi átalakulás következménye volt. Azaz, kritikus munkájában alaptétel volt a művek *szociális gyökereinek* megkeresése. Ez nyilván következtetett abból, hogy bekapcsolódott a *Huszdik Század* körébe. Épp ebben a lapban írt hosszabb tanulmányt *Az új magyar irodalomról*, aminek alcíme két név: Ady Endre és Móricz Zsigmond. Azt fejtegette, hogy a társadalmi életnek és az író helyzetének az átalakulása miatt érződik szükségképpen az irodalomban (48–57. l.). S minthogy Móricz műveiben is mindig a szociális gyökereket kereste, egyáltalán nem foglalkozott a hibák és erények mérlegelésével. Móriczot, mint alkotó művészt mindig megértette és így kerekedett írásából értékítélettel rajzolt portré.

A válogatás, ami *Réz Pál* avatott munkáját dicséri, természetesen azt is jelzi, hogy Schöpflin nem ismerte fel minden Móricz-kötet valós értékét. Egyes esetekben, mint például *Az isten háta mögött* című regénynél vagy a *Kivirradtig* jelentőségénél az utókor más-ként vélekedik. Arról sem feledkezhetünk el, hogy a *Móricz Zsigmondról* írásai végül is csak mozaikképet adnak. De Schöpflin munkái ilyen minőségükben lényegesek, mert dokumentálják, hogy az írói műhely és a kritika szoros, mondhatni alkotó, kapcsolata mennyire fontos.

Laczkó András

Mórától–Móráról. Összeáll. Megyer Szabolcs. Bp. 1979. Tankönyvk. 400 l., **Móra István: Hazámemlékezések.** Szerk. Péter László. Szeged, 1979. Somogyi Könyvtár 118 l.

A „-tól, -ról” sorozat ötödik kötete az olvasók meghatározott rétegének kíván szólni, a kiadó az általános iskolai tanulóknak ajánlja a könyvet. Nagy az effajta kötetek jelentősége, mert az irodalomhoz való közeledésnek bizonyára ez a legfogékonyabb életkori szakasza, itt dől el, hogy olvasóvá, irodalmat olvasóvá s értővé válik-e a gyermek. Nem könnyű azonban egy írói oeuvre-t pedagógiai, didaktikai kötöttségekkel megközelíteni, mert könnyen torzíthatja a mű értelmezését a didaxis. A legjárhatóbb útnak tűnik szabadon fölfogni az ún. életkori sajátosságokat. Móráról készítvén összeállítást újabb gond tolaakszik elő: hogyan lehet ifjúság számára létrehozni egy kötetet akkor, amikor hiányoznak az alapozó tanulmányok, amikor nincs Móra regényírói és kispikái módszereiről, stílusáról, szerkesztéséről megnyugtató írás.

A vállalkozás sikeres – a jelzett nehézségeken belül.

Az első három és a tizenegyedik fejezet életrajzi, a közbülsőek a témák és a műfajok alapján tekintik át Móra írásait, az utolsó címe: „Az író méltatása és kísérletek irodalomtörténeti helyének kijelölésére”; használati útmutató, szómagyarázat, irodalomjegyzék és a képek felsorolása zárja le a könyvet.

Az író műveiből és a tanulmányokból, emlékezésekből vett részletek legtöbbször vonatkozathatóak egymásra, azonban néhányszor nem találkozik a kétfajta szöveg, pl. a *Csilicsali Csala-vári Csalavérről* olvashatunk értékelést (111–112.), illusztráló idézetet már nem. A *Furfangos Támadt* (144–147.) Lengyel Dénes: *Móra előadasmódja* (147–150.) című írása követi, jól, mert előbb leljük Mórát s csak utána a róla való reflexiót – ez az elemzés azonban inkább a *Mujkóval* foglalkozik, ami viszont kimaradt. A Kiss Lajostól vett részlet (125.) megelőzi a rá utaló Móra szövegeket, pedig szerencsésebb a könyv tendenciája: előbb a mű(részlet) olvasható s csak utána valamelyik tanulmány(részlet). Történelmi mondákból többet elbírt volna a válogatás – a „Móra Ferenc az újságíró” c. fejezet rovására is. Fölösleges a tartalomjegyzék némelyik egysége fölött az öt–hat sorra is rugó cím.

A *Négy apának egy leánya* a regényírás technikájáról is beszél, ezt a válogatás nem tükrözi. Az *Aranykoporsó*ról (szólván Vajda László tanulmányát kihagyni (a szakirodalmi jegyzékből is) – nehezen indokolható).

A szakirodalmi válogatás – jellegét tekintve – olyan, mint a Móra-irodalom jelentős része: cselekmény-elmondás csekélyke értékeléssel, a tartalomra vonatkozó észrevételek mérsékelt, ámde az indoklást mellőző dicsérettel, pedig elodázhatatlan Móra (kis)epikai írásmódjának végiggondolása. Már ilyen kezdeményezés viszont pl. Lengyel Dénes: *Móra előadasmódja*, Lőrinczy Attila: *A mondókák alkalmazása*, Megyer Szabolcs: *Móra sajátos előadasmódja* és a spórolósan idézett Vajda László-írások. Az utolsó fejezet biztos érzékkel válogatott részletei szinte kijelölik egy megszűlni kívánkozó Móra-monográfia néhány elemzési szempontját: a Móricz, Kosztolányi jelezte humor, a Sőtér István megfogalmazta ironikus előadasmód, a Karinthy említette filozófikum, s a Bárczi Géza megdicsérte „lebilincselő” nyelvhasználat kifejtését. Kár, hogy a Móráról szóló részletek alá csak szerző neve került, a visszakeresés, továbbolvasás megkönnyítése miatt feltétlenül jelezni kellett volna az írások címét,

lelőhelyét, megjelenési idejét. Akad a kötetből visszakereshetetlen tanulmány is, pl. a már említett Lengyel Dénes írás. A Móra műveknek csak egy (s általában régebb) kiadását jelzi az irodalomjegyzék, pedig az újabban közreadott kötetekhez könnyebb hozzájutni, persze a leghasznosabb több megjelenés föltüntetése lett volna.

A szavak, kifejezések, nevek magyarázata a könyv gyakorlati hasznát hivatott növelni. Azonban maradt bent jópár lefordíthatatlan idegen szó, akad néhány alig informatív szócikk (félvattos, Móricz Zsigmond...); az értelmezések egy-egy szó, kifejezés alapjelentését hozzák, pedig Móra sokszor stilisztikai többletjelentéssel ruházza fel őket, s éppen erre utalhatnának a szómagyarázatok.

Összességében a kötet eleget tesz pedagógiai céljainak, és jól szolgálja az irodalmi nevelés ügyét.

*

A szegedi Somogyi Könyvtár kiadványának szerkesztője Mórához más felől közelít: Móra Istvánnak, az újságíró-testvéreinek emlékezéseiből közöl egy füzetnyit. A hat visszaemlékezést a Móra családfa követi, majd egy kiskunfélegyházi térkép tájékoztat Móra Mártonéknak a városban való vándorlásairól, jegyzet, irodalomjegyzék, utószó és névmutató zárja be a kötetet.

Az utószó szerint a válogatás célja az, hogy Móra Istvánnak azokat az írásait megmentsék a feledéstől, „amelyek öccséről és családjáról a hitelesség igényével születtek egymástól négy évtized távolában” (116.). Ezt a hitelességet megszorítással kell kezelni; hogy nem szorosan vett filológiai értelemben szerepel, arról maga Móra István beszél vitázó *Függelékében*: „én nem történelmet írok, hanem visszhangot ad csak a szívem. Úgy, ahogy. Emlékek visszhangját. És nekem ez mind igaz, ha kalendárium szerint tévednék is.” (103.).

A szűkebb: várostörténeti, kultúrtörténeti, néprajzi jelentőség mellett a válogatás tágabb érdeklődésre is igényt tarthat. Egyrészt Móra életkorához, azon belül is *gyermekkora* éveinek rekonstruálásához nyújt néhány adatot, pillanatképet. Megsejthetjük, hogy Móra Márton tiszta, a „világ legoptimistább embere volt”, aki „kocsmában sose fordult meg”, hanem azért – részben a szülőért-borért – csak elhagyogatta a mesteriségét, s ha összel kiforrt a must, „tavaszig a vízben kevés kárt tett” (73.); hírt kapunk arról is, hogy a kis Feri „csodálatos emlékezőtehetségét”

(75.) sokszor tették próbára a családban. S jó azt is tudnunk, hogy Móránakhoz „szomszédok, jóbarátok a téli estében nemcsak a pohár borért, hanem hallani” is betértek, mert „nálunk mindig volt olvasnivaló” – írja –, a kalendárium mellett ott hevert az akkori ponyva, köztük a Toldi, a Nagyidai cigányok.

Másrészt egy-egy mű genesiséhez szolgál tényekkel a füzet úgy, hogy az életanyag, és a történet kapcsolatának egy-egy összefüggését vilantja föl. Néhány megfelelésre a jegyzet utal, ilyen a *Dajkám* (5–14.) és az *Ének a búzamezőkről* kapcsolata, vagy az, hogy a *Hatvan évben* szereplő Bátor cigány „a *Kincskereső Kisködmön* modelija” (109.). A *Feri öcsém ifjúságában* a *Szeptemberi emlék* alapszituációját találjuk meg, s azt is megtudjuk, hogy „Fercsi” mesemondója Messzi Gyurka volt, s „nem kitalált név az a Búzamezőkben” (82.).

A kötet olvasóknak, pedagógusoknak, irodalmároknak nyújthat segítséget Mórával való találkozásukban.

Kovács Kristóf András

Bretter György: *Párbeszéd a vágyakkal*. Esszék. Bp. 1979. Magvető K. 451 l.

A kötet írásai kronológiailag több évezredet fognak át és tematikailag is sokrétűek. Filozófiai, irodalmi tanulmányokat, társadalmi-politikai esszéket, recenziókat, filmforgatókönyvet találunk egymás mellett. Mégis, a sokféleség ellenére, a válogatás szerves egységé áll össze. Az összetartó mozzanat pedig: amiről az írások szólnak, a *vágy*, a párbeszéd a vágyakkal. A vágy pedig: egy tudatosan kialakított emberi-tudósi viszony a világhoz. Egy magatartáseszmeny, olyan, mely a történelem folyamán „kitalált” sok-sok eszménytől elérhetőségében különbözik. Mert nem új embert feltételez, vagy akar teremteni, netán harci célként felmutatni. Bretter György a mindenkor jelenben (a bármilyen jelenben) lehetséges emberhez méltó (egyetlen méltó) magatartást mutatja be a görög mitológiák világától kezdve. Ez az emberi méltóság pedig: az *autonómia* a Sorssal szemben, amelyre „reá kell borítani nevének burkát, hogy elveszítse kiszámíthatatlansága látszatát.” (Laokoón, a néma) Akkor is szembe kell szállni vele, ha az lehetetlennek látszik. Ez szinte minden esszé (ha még oly szaktudományosnak tűnik is néhány, címe alapján) központi gondolata. Maga a szembeszegülés a

fontos. Ez az, ami Bretter György számára optimista művé teszi. Az ember tragédiáját. A szembezárlás által ugyanis „az ember többé nem a történelem logikájának kiszolgáltatottja, hanem ő az, aki a történelem logikáját megteremti.” (Ádám harca Luciferrel . . .) Minden egyes ember – legalábbis lehetősége szerint. Nyilván a bukás, a pusztulás eshetőségével is. Hiszen a Sorssal vívott harcra nem feltétlenül kíséri (és nem is kell, hogy kísérje) siker. Lehet veszíteni, bele lehet pusztulni a küzdelembe, de legalább ne a történelem tárgyaként, hanem méltósággal, szabad akarral, vágyakkal rendelkező, önmagára reflektáló lényként – emberként.

A sors végtelen sokféleségben jelenik meg. Úgy is, mint természeti végzet: múltó idő, betegség, halál, egyszóval, mint a természetnek való kiszolgáltatottság. De megjelenhet, és gyakrabban is jelenik meg társadalmi végzetként. S ez utóbbi-ként hatalma még nagyobbak tűnik. Fichte észállama (lásd a Fichte-tanulmányt) éppúgy emberellenessé válhat, mint a személyi kultusz államapparátusának mindenhatósága, amikor a parancsot úgy kell fogadni, mintha nem parancs, hanem csakis az emberről való gondoskodás formája volna (Sinkó Ervin, avagy a csodálatos illúzió története). S az uralom elidegenedett formái közepette juthatnak uralomra az egyedül üdvözítő ideológiák, az ideologikussá változtatott tudományok. Az egyén egy számára külső-idegen világban a „világtörvények”, a történelmi „szükségyszerűségek” elszenvetőjévé válik, saját sorsának alkotó alakítója helyett. Sok más gondolat mellett erről olvashatunk a Lenin tanulmányban, a Molnár Gusztáv könyve kapcsán írt recenzióban, az Althusser bírálatban, de a legelvontabbnak tűnő nyelvfilozófiai esszéikben, írásokban is.

De mit lehet tenni, ha – mint a Madách-tanulmányban írja a szerző – a realitás rossz, és a jó csak eszmény. Akkor – sugallják az írások – az ember elemi kötelessége néven nevezni a rosszat. De ez nem minden, nem elég csak szurkolni a jó győzelméért. Cselekedni, tenni kell érte. De vajon minek a nevében? Néhány – sajnos, vagy talán a dolgok természetéből következően természetesen – általános választ találunk erre: a *humanizmus* nevében; vagy egy még nehezebben értelmezhető válasz: a reális *közösség* nevében (Berzsenyi-tanulmány) stb.

Bretter György művei az ember és a világ e dilemmáit a történelemben és a jelenben vizsgálják, hiszen ezek időtlenek. Ma főleg az értelmiséginek kell megküzdenie velük. A dolgot tevő, a metafizikára időt szakítani nem tudó egyszerű

ember előtt el vannak azok zárva; csak szorításukat érzi ő is. Az értelmiséginek viszont (vagy, egyszerre tágabb és szűkebb kategóriával: a gondolkodó embernek) elemi kötelessége eljutni e dilemmákig, és keresni kell a feloldás esetleges lehetőségeit. Nem minden illúziótól mentes kívánalmak ezek. De hiszen a kötet minden írása párbeszéd – a vágyakkal.

Poór János

Kiss István: Az Athenaeum könyvkiadó története és szerepe a magyar irodalomban. Bp. 1980. Akadémiai K. 262 l. (Irodalomtörténeti Könyvtár 35.)

Nem mindig könnyű a recenzens feladata, ha posztumusz műről kell írnia. Általában nehéz ilyenkor hibákról, hiányosságokról számot adnia. Az ELTE könyvtartudományi tanszéke korán elhunyt vezetőjének kötetével kapcsolatban nem merülnek fel ilyen problémák. Levéltári és kézirat-tári forrással alaposan dokumentált, jól megírt művet hagyott emlékként maga után. Az Athenaeum történetének megírásával régi adósságot törlesztett s a műfaj természetes eredményeként új szempontok mellett, belülről világította meg a magyar irodalmi és művelődési élet egyik nem jelentéktelen szektorát. Elmélyülten mutatott rá arra is, hogy egy, a köztudatban irodalmiként elkönyvelt kiadóvállalatnak milyen számos más területen kellett üzletiesnek lennie ahhoz, hogy rentabilitását, tehát az irodalom támogatásának lehetőségét biztosítani tudja. Megvilágítja azokat a politikai erővonalakat is, melyekhez az Athenaeumnak – különösen a két világháború között – igazodnia kellett.

Bevezetésében általában szól a magyar kapitalista könyvkiadás jellegéről: az igényes olvasóközönség hiánya, a kiadó és a nyomdaüzem komplex szüksége, az üzleti haszonnal kapcsolatos minőségcsökkenés szabta meg a kiadók és szerzők viszonyának bizonytalanságát, s szüntette meg korábban szinte patriarchálisnak mondható kapcsolatát. Mindezek a szempontok fokozatosan érvényesültek az Athenaeum esetében; tudjuk, hogy a tárgyalt korszakban a megjelent könyvek 10%-át adta ki, míg a maradék 90%-on 40 más kiadóvállalat osztozott.

Rövid, de tanulságos képet nyújt az előzményekről: az idősb Emich Gusztáv alapító tevékenységéről s arról a művelődéspolitikai misszióról, melyet az intézmény 1849 előtt és az abszolu-

lutizmus korában betöltött. Ekkor kiemelkedő volt a Petőfi-életművel való kapcsolata. A kiegyezés után két évvel Emich vállalata részvénytársasággá alakult át, melynek vezetőségében az akkori irodalmi és politikai élet kiválóságai foglaltak helyet. A vállalkozás alaphangját az „irodalmi Deák-párt” szabta meg s így lehetővé vált, hogy támogatója, kiadója lehessen haladóbb irodalmi irányzatoknak is. Az Athenaeum működését az I. világháborúig egyenletes gazdasági fejlődés, sikeres kiadói vállalkozások jellemezték.

A Tanácsköztársaság rövid életű terveinek ismertetése után tér rá alaptémájára, az Athenaeumnak az ellenforradalmi korszakban kifejtett tevékenységére. A hazai könyvkiadás és a Klebelsberg–Kornis–Hóman által megfogalmazott művelődéspolitikai irányelvek bemutatása után megismertette az Athenaeum belső működésével, irányításával. Tanulmányok az igazgatóságok tagnévsorai, elsősorban azok a személyi változások, melyek a fokozatos jobbrtolódás eredményeként jelentkeztek. Kiemelten foglalkozik a sokoldalú Miklós Andor, a Teleki Pál belső köréhez tartozó Jellen Gusztáv, valamint Heltai Jenő és Sárközi György szerepével. Az igazgatótanács jól átvált tagjai mellett az irodalmi tanácsnak szakértői-ajánló szerepe volt.

Bő teret szentel – s ezzel betekintést nyújt a kulisszatitkokba is – a vállalat gazdasági fejlődésének. Az Athenaeumnak már a húszas évek elején 11 vállalatnál volt érdekeltsége a 1925-ben teljes egészében megvásárolta a városszerzte közismert (akkor) Miksa-utcai háztömböt. Ezzel kapcsolatban szól „Az Est” lapokkal való kapcsolatáról s mutatja be számadatokkal az Athenaeum végig pozitív vagyoni- és nyereségmérlegét az 1925–1942 évek között.

A kiadványok részletes ismertetése során szól arról az üzleti „varázstánc”-ról, melyet a vállalatnak a rentabilitás, az irodalmi értékrend és a politikai kívánalmak között járnia kellett. Jól mutatja ezt annak a 150 kortárs írónak a névsora, akikkel az Athenaeum foglalkozott. Külön érdekessége ennek a résznek azok a fejezetek, melyek az Athenaeum, ill. Móricz Zsigmond, Babits Mihály, Karinthy Frigyes és Ady Endre (ill. örököseik) kapcsolatával foglalkoznak. Ezek a részek élesen világítanak rá azokra az anyagi gondokra, melyekkel az irodalom „nagyjai”-nak szinte állandóan küzdeniük kellett. De jól látható itt a vállalat ésszerű határokig elmenő nagylelkűsége is. A kortárs magyar írók és az Athenaeum viszonyát illetően jogosan állapítja meg, hogy – sokszor

bonyolult politikai és nehéz anyagi viszonyok között – „az Athenaeum a legigényesebb kiadók közé tartozott, azaz a kortárs irodalom legjavából válogatott.” A névsorból csak pár név: Krúdy Gyula, Déry Tibor, Füst Milán, Kosztolányi Dezső, Laczkó Géza, Pap Károly, Szabó Lőrinc, Tersánszky J. Jenő és sokan mások. A vállalat működéséről szóló részletes beszámolót a külföldi írók műveiről, a fordítókról és az ifjúsági kiadványokról szóló fejezetek egészítik ki. Tanulmányok az ismeretterjesztő és népszerűsítő sorozatokról mondtak is.

A kiadványok terjesztéséről szólva tér ki a kötet a hazai könyvkereskedelem bonyolult, részleteiben ma is feltáratlan problémakörére. Az Athenaeum stabilitását jelzi, amikor egy korbeli forrás alapján megjegyzi, hogy a harmincas években „a magyar könyvkereskedelem mintegy 3/4 része nem volt tökeerős üzlet... s ez... kényszerítette őket... a tisztességtelen versenyre, az árakkal való manipulálásra.” Az Athenaeum gyakorlata szerint legalább 1000 példány eladására volt szükség az önköltség megtérüléséhez. Ezért kiadványai meglehetősen drágák voltak, azokat csak szűkebb réteg vásárolhatta. A honoráriumok terén szigorú kalkuláció volt érvényben: a szerzők a kiadói tiszta nyereség 50% át kapták. Az ezirányú viták oka elsősorban az volt, hogy a szerzők nem vették figyelembe az üzleti kockázat tényét s optimisták voltak műveik kelendőségét illetően.

Az Athenaeumnak a könyvnapokon való szerepléséről, a szomszédos országok könyvkereskedelmével való viszonyáról, ill. a felszabadulás utáni évek átalakulásáról mondtak teszik teljessé a képet.

Tárgyi hibát egyet találtunk. Pasteiner Iván igazgatósági tag nem volt tagja a felsőháznak; Domanovszky Sándor viszont a budapesti egyetemet képviselte ebben a testületben.

Szerkezeti vonatkozásban: kár, hogy a szerző nem összefoglalásként adta az Athenaeum értékelését a két világháború közti időszakot illetően, hanem azt elszórtan mondta el, különösen a kortárs irodalomról szóló fejezetekben. Itt ui. megállapította, hogy az Athenaeum a Tanácsköztársaság utáni rágalomhadjáratban nem vett részt, szorosán tartotta magát Bethlen és (1938 után) Teleki Pál vonalához. Így vált lehetővé, hogy az „Athenaeum kedvencei” között megtaláljuk a polgári irodalom legjobbjait; azokat, akik nem szerepeltek az „Új Idők kedvencei” között. Ezeket a lényeges megállapításokat támasztja alá –

számszerű adatokkal és névsorokkal – Kiss István jól sikerült monográfiája.

Tóth András

Gedényi Mihály: Krúdy Gyula. (Bibliográfia.) Bp. 1978. Petőfi Irodalmi Múzeum, 474 l. (A Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai füzetek F. sorozat 2.)

A Krúdy-életmű bibliográfiai fölmérésének kezdetei messzire nyúlnak vissza. Az első bibliográfiát (Krúdy-disszertációja függelékeként) a költőként is érdemes Perkátoi László már 1938-ban, nyolc évvel az író halála után közzétette. Munkáját azóta többen folytatták, az utóbbi évtizedekben számos különböző jellegű, módszerű és értékű bibliográfia készült. Ma már, elsősorban Barta András és Kozocsa Sándor jóvoltából, a Krúdy életmű zöme regisztrálva van. A mostani, legfrissebb összeállítás, a Gedényi Mihályé, így számottevő előzményre épül, legnagyobb erénye-haszna is éppen az összegezésben, a szétszórt rész-bibliográfiák egységes rendbe szedésében van.

Gedényinek ugyanis hatalmas, eddig szinte áttekinthetetlen anyagot kellett földolgoznia. Saját „statistikája” szerint bibliográfiája 86 regény, kisregény, 2382 elbeszélés, novella, mese, 1780 cikk, publicisztikai írás, 30 színmű, jelenet, drámatörredék és 200 önálló kötet megjelenési adatait tartalmazza. Ha tudjuk, hogy a hírlapi közlésre alkalmas rövidebb írások (tárcák, cikkek stb.) nagy része nem csak egyszer jelent meg, s számos Krúdy-írás van, amely sokszor s sok helyen látott napvilágot, akkor elképzeltethetjük, hogy Gedényi Mihály mily hatalmas méretű életmű bibliográfiai regisztrálására vállalkozott, s mily nagy munkát végzett. (Kíváltként, hogy nemcsak Krúdy írásait, de a róla szólókat is fölvette!)

Az anyaggyűjtés persze így sem (vagy talán éppen ezért nem) hiánytalan. Maga Gedényi is – nagyon helyesen – elismeri, hogy „a korábbi gyűjtésekhez hozzáadott pár száz adatom nem tette teljessé a Krúdy életmű bibliográfiáját” (13). Az olyan típusú író ugyanis, amilyen Krúdy is volt, s az olyan sajtóviszonyok, amilyenek akkortájt nálunk uralkodtak, az írói termést kiszámíthatatlanul sok helyre szórta szét. Teljes gyűjtés gyakorlatilag a teljes magyar sajtó szisztematikus átnézésével volna megvalósítható – vagy még úgy sem. Így áll elő azután az a helyzet, hogy Gedényi gyűjtését (bár nem vagyok Krúdy-

kutató) a régi Délmagyarországból, Szegedi Naplóból magam is is számos tétellel meg tudnám pótolni. (Nyilván más vidékek sajtójának ismerői is előállhatnának még néhány címmel, tétellel.) Hiányoznak pl. a bibliográfiából a következő közlések adatai is: *Ridég napok*. Délmagyarország (továbbiakban. Dm), 1910. 4. sz. 1–3. l., *Nyíri csend*. Dm, 1910. 15. sz. 1–3. l., *Az asszony imádkozik*. Dm, 1910. 40. sz. 1–2. l., *Luzsányi Mária Terézia királynő öfelsége gárdahadnagyának egy karácsonya*. Dm, 1910. 43. sz. 13–14. l., *A detektív*. Dm, 1910. 65. sz. 1–3. l., *Falu a nádasban*. Szegedi Napló (továbbiakban: SzN), 1912. ápr. 10. 1–2. l., *Tavaszi játék*. SzN, 1912. ápr. 24. 1–2. l., *A színészek*. SzN, 1912. máj. 4. 1–3. l., *A nők megjelenése. Egy megbízható memoárból*. SzN, 1912. máj. 30. 1–2. l., *A királyfi halála*. SzN, 1912. jún. 23. 1–3. l.

Úgy tűnik, Gedényi nem is minden általa megjelölt lapot nézett át módszeresen. Több helyen az az ember érzése, hogy adatait másodkézből vette. Ez lehet az oka, hogy a szakirodalomból érthetetlen módon hiányzik Perkátoi László Krúdyról írott dokumentumregénye (*Szinbád a hajós*. Dm, 1938. jan. 8–1938. febr. 13.), mely filológiai kutatásokra épül s Perkátoi már említett disszertációjával együtt úttörő mű.

A hiányok, a bibliográfiából kimaradt tételek azonban nem hatálytalanítják azokat a lehetőségeket, amelyek a hatalmas anyag összegyűjtéséből és időrendbe állításából adódnak. Mindenekelőtt azt, hogy most már hozzávetőlegesen pontos képünk van a Krúdy-életmű kronológiai rendjéről, az író folyóiratokkal, lapokkal fenn tartott széleskörű munkatársi kapcsolatairól, egy-egy téma, írás jelentkezéséről, formálódásáról, esetleg ismételt megjelenéséről. Gedényi ugyanis nemcsak regisztrál minden megjelenést, de jelzi a különböző közlések genetikus kapcsolatait is. Utalásainak ez a rendszere, melyet egyik kritikus, Széles Klára is elismeréssel nyugtáz, leginkább Vajda László megoldásával (*Móra Ferenc vezércikkei*. Szeged, 1961.) rokon, bár Vajda teljesítménye sokáig utólrétegzett példa lesz.

A bibliográfia törzsét adó címleírásokat mutatók egészítik ki. Valamennyi mutató betűrendes (Gedényi fogalmazása szerint: abc-rendi); ezen belül külön címmutatója van a köteteknek, az egyes műfajoknak (regény, cikk stb.). Külön mutató segíti áttekinteni Krúdy írásainak különböző földolgozásait (film, tévé, rádió stb.) is. A fordításoknak ugyancsak külön mutatója van. Az egységes névmutató főleg a Krúdyról szóló irodalomban segít eligazodni.

Oly nagy életmű földolgozásában, mint amilyen a Krúdyé, a könyvészettechnikai megoldások, „fogások” nyilvánvalóan csak másodlagos jelentőségűek; a bibliográfiát a föltárt anyag mennyisége eleve nélkülözhetetlenné teszi. Nem hagyható azonban mégsem szó nélkül, hogy a címleírásoknál, a szerkezet kialakításánál Gedényi Mihály fölöslegesen bonyolult, az anyag áttekinthetőségét nehezítő megoldást alkalmaz. Rövidítései – Gedényi fogalmazásában: kulcsok – például értelmetlenül hosszúak, nehézkesek, nem eléggé helykímélők. Az olyan rövidítések meg, mint pl. a budapesti *A Cél* vagy *A Híd* rövidítése, kimondottan fura. Az előbbi rövidítése ugyanis *Acél*, az utóbbi pedig *Ahíd*. *A Lobogóé* – ez nem vics! – *Lobogó*. A rövidítések furcsaságainál, komplikáltságánál zavaróbb, hogy Gedényi a címleírásokkal is túlzottan sok mindent akart elmondani, ezért ezek is komplikáltabbak a kívánatosnál. Szándékát értem, törekvését méltányolom, de bibliográfusi tévhit azt hinni, hogy minél bonyolultabb rendszert dolgozunk ki, a bibliográfia annál jobb. Ezt már csak ezért is meg kell mondani, mert – mint a *Bevezetésből* kiderül – ez a végső forma már egyszerűsített szisztéma. Anyagát Gedényi „eredetileg kódrendszerben kívánta földolgozni” s ettől csak lektora, Horváth Tibor és szerkesztője, Botka Ferenc tanácsára állt el. Tanácsuk, megítélésem szerint helyes volt, sőt további egyszerűsítések is elkelték volna.

Összegezve a bibliográfia erényeiről-hibáiról mondottakat; Gedényi Mihály összeállítása hasznos, nélkülözhetetlen kézikönyv – önmaga lehetőségeit korlátozó könyvészet-technikai megoldásokkal. A használatot nehezítő megoldásokért kár, de örüljünk a bibliográfia hozadékának: a regisztrált nagy anyagnak, az időrendnek, a mutatók biztosította keresési lehetőségeknek.

Lengyel András

A túri alma mater. Emlékkönyv a mezőtúri Dózsa György Gimnázium és Szakközépiskola fennállásának 450. évfordulójára. Összeáll. és a bev. tanulmányt írta: Szilágyi Ferenc. Bp. 1980. Tankönyvk. 410 l. + 97 kép

Az *Emlékkönyv* az 1530-ban alapított iskola első rektorára, Szegedi Kis István *tudós prédikátorra egyik költeményével, tanulmány és dráma-részlet közlésével, verssel emlékezik, s a nagy reformátor egykorú portréjával, amit tanítványa,*

Skaricza Máté készített. Ő írta mestere életrajzát, (Basel, 1585) és ráckevei sírja fölé a latin verset. Itt Faragó Bálint tanár fordításában olvashatjuk. A kötetben, – történelem, város- és iskolasors, tanárok és jeles diákok jellemzése – mindenütt jelen van az irodalom, versben és prózában. Ezen túl méltán keltheti fel az irodalomtörténészek figyelmét ismeretlen versek, írói levelek, kéziratos művek közlésével, túri literátorok, irodalom-szervezők és kiadványok bemutatásával, a helyi hírlapokban – *Mezőtúr, Mezőtúr és Vidéke, Mezőtúri Híradó, Mezőtúri Újság, Egyetértés* és a *Mezőtúri Hírlap* c. heti lapban elsőként megjelent versek, tanulmányok, emlékezők publikálásával.

Az iskola és a város tróvendégei c. fejezetben Petőfi, Arany, Jókai túri kapcsolatai mellett megismerjük Pétery Károly (1819–1877) helyi születésű regényíró, és híres ellenzéki újságíró munkásságát és a mezőtúri sírjánál 1884-ben elhangzott szép koszorúzási beszédet, amit Orbán Balázs mondott. Reviczky ismeretlen verse után korunk nagyjai következnek. – Kosztolányi, aki „műveivel mindig jelen volt”, a század elején járt a városban. Ő, a nyelv művésze megszokta a neves prédikátor, Gergely Antal szónoklatát. „Nem is pap, hanem káprázatos képzeletű, dús keleti álmú költő!” mondta róla. – Szép Ernő, mint diák, Mezőtúron adta ki egy kötetét *Első csokor. Költemények és műfordítások* – 1902-ben. Regényében, – *Hetedikbe jártam* – túri diákveire emlékezik. Az iskola 400 éves évfordulójára szívet melengető verset írt *Az öregdiákokhoz*, akik „szépséges szép magyar leckét” kaptak az Alma Matertől tudásból, emberségből. – Karinty Frigyesről Borsos István tanár 1929-ben tanulmányt adott ki helyben, s a következő évben szerzői estjét rendezte a gimnáziumban. Az író 1935-ben egy karcolatot küldött az *Egyetértésnek*. (Nem szerepel gyűjteményes kötetében!) – Áprily: *Pisztrángok kara*, a Benkő Gyula tanárnak ajánlott vers is az *Egyetértésben* jelent meg először 1939. febr. 19-én. – Móricz Zsigmond 1935-ben az *Egyetértésnek* küldte az itt újra közölt *Mezőtúri láda* – c. írását. Emlékezők, ismeretlen levelek és Várady Lajos, az iskola művésztanáranak kitűnő Móricz-portréja teszi teljessé az író túri kapcsolatainak bemutatását. – Móra Ferenc 1931-ben tartott nagyszerű előadásának sajtóvisszhangját és Kun Zsigmondhoz, a jeles irodalom-szervező politikushoz intézet ismeretlen leveleit közli az *Emlékkönyv*. – Veres Péter és Darvas József 1942-ben tartott előadást a városban. A helyi lapok kelkes méltatását olvashatjuk és Veres Péternek Várnai Ferenc matema-

tikus-filozófus öregdiákhöz írott ismeretlen leveleit. – Ignác Rózsa is felolvasott a gimnáziumban 1947-ben, a Fehértó pusztaán együtt lakott Hajdú Mihályékkal, a túri paraszt családdal, hogy közlelről ismerje meg a tanyai életet. Irodalmi értékú szociográfiát írt *Mihályék* címmel. A máig kiadatlan kéziratból olvashatunk részletet s pár ismeretlen levelet. – Galgóczi Erzsébet mint a Színház- és Filmművészeti Főiskola ösztöndíjasa hat hetet töltött a városban. A kultúrotthonról írott riportja – *A hetvenzer holdas óceán közepén* – is gazdagítja Túr irodalmi emlékeit.

Erdélyi József mint túri diák tűnt fel első verseivel. 1978-ban a Megyei Könyvhét megnyitóján két kötetét dedikálta a „Dózsa György szak-

középkolásoknak.” Ez volt utolsó találkozása „diákálmai városával”. – Tamkó Sirató Károly első verses kötetét – *Az élet tavaszán* – mint 16 éves diák adta ki Mezőtúron 1921-ben. Hűséges „öregdiák”-ként *Köszöntőt* írt az *Emlékkönyvbe*. Biztató szavakat az 1970 óta Mezőgazdasági Gépészeti Szakközépkoláként működő MEZŐTÚR ISKOLÁJÁ-hoz: „*nevelj új harcos sereget! / Új gépek alkotóit! / Új géptitkok tudóit! . . .*”

Az *Utószó* tájékoztat a készülő II. kötet irodalmi emlékekben ugyancsak gazdag tartalmáról. A már megjelent I. kötet, Szilágyi Ferenc munkája példa rá: mi mindent lehet még feltárni irodalmunk múltjából.

Péterffy Ida